

A HARMADIK ÉVEZRED KÜSZÖBÉN

Töprengések az emberi lélekről

„A PLANETÁRIS TUDATRÓL”

Sokan úgy gondolják, hogy az ezredfordulóval az emberiség fontos történelmi válaszúthoz érkezik. Amint a XX. század lezárul, és negyyszáz- valahány nap múlva az óra elűti az éjfél tizenkettőt, új szakasz kezdődik az emberiség életében, amely gyökeres változást jelent az eddigiekhez képest. Egyes előrejelzések szerint ez a változás „annyira különbözik évszázadunk korábbi évezedeitől, mint a füves puszták különböztek a barlangoktól, vagy a letelepült falvak a nomád törzsek életétől”. A változás tehát csak történelmi mértékkel lesz mérhető, amennyiben nem csak a letűnő század emberének botladozásaihoz, hanem előideink több ezer nemzedékének az életéhez viszonyítva is valami merőben új jön létre. A Budapesti Klub előrejelzése szerint például, ahonnan az idézett szöveg származik (László Ervin: Harmadik évezred. Veszélyek és esélyek. A Budapesti Klub első jelentése. Új Paradigma, Budapest 1998.) az ezredfordulóval soha nem látott lendületet vesz a társadalmi, szellemi és kulturális fejlődés, amelynek eredményeként megszűnnek a nemzetállamokon nyugvó társadalmak, helyettük az egész földkerekséget behálózó új gazdasági és kulturális rend jön létre, amely végkifejletében az emberiség globális társadalmában ölt majd testet.

Egy ilyen léptékű változás természetesen nem képzelhető el a mai ember önzére berendezkedett lelkével, még kevésbé a páni és megvalósulási ördögi viselkedésével. A jövő megvalósulásához, mármint a globális társadalom kialakításához az emberi szellem megváltoztatására van szükség, újfajta gondolkodásra és a tudatosság olyan fokára, amely képessé teszi az új lehetőségek érzékelésére és az ennek megfelelő viselkedésre.

Ez magyarul annyit jelent, hogy (már megint) baj van Isten teremtményével. Újjá kell gyúrni vagy kalapálni, hogy legalább a harmadik évezred küszöbén felelősségteljes életre és cselekvésre lehessen fogni. Megengedhetetlen, hogy ennek az ostoba teremtménynek a feje még mindig tele van elavult hiedelmekkel, viselkedése pedig olyan, mintha nem is emberi társadalomban, hanem a természet dzsungelében élne. A Kiáltvány a planetáris tudatról ennek a téblábolásnak kíván véget vetni. Ahhoz, hogy megtaláljuk az utat „egy globális összetartó társadalom felé, amelyben az egyének, a vállalkozások, az államok, valamint a népek és nemzetek egész családja békés szövetségben és egymás hasznára élnek együtt”, ki kell fejlesztenünk minden egyes ember alkotóképességét a világ minden táján, s emellett fel kell szabadítanunk az emberben olyan más erőforrásokat is, mint a szeretet, a szolidaritás és az együttérzés.

A LELKI SZÜKSÉGLETEK

Hogy félreértés ne essék, nem a Kommunista kiáltványból való az idézet, bár ezeket a gondolatokat olvasva aligha tudunk a „dél vége” (mintha már megtörtént volna egyszer) élményről szabadulni. Bár a „planetáris tudatról” szóló kiáltvány csak halvány utánpótlás a világ proletariátusaihoz szóló kiáltványnak, hajsza! ugyanazt célozza meg. Egy „szép új világot”, egy „planetáris közösséget”, ami csak akkor valósul meg, akkor lesz életképes, ha az emberek értelme, szelleme, tudata felnő ehhez a feladathoz.

Nos, mint ismeretes, a történelem rossz tapasztalatokkal szolgál az emberi természet megváltoztatásának a lehetősége vonatkozásában. A kommunista államok a legiszonyosabb dresszúra ellenére sem tudtak a régi „silányból” új embert kovácsolni. Ellenkezőleg, ha lehet, szellemileg és erkölcsileg még inkább lezüllesztették, azt is mondhatnánk, hogy lelkiekben csaknem teljesen tönkretették.

Márpedig a lelkiek fontos szerepet játszanak az emberek életében, ha nem is úgy, és nem is abban az értelemben, ahogyan azt a messianisztikus tervek szöveggyűjteményei képzik. Mert akármennyire önző és anyagiasság is, az embereknek többre van szükségük, mint élelemre, vízre, lakásra, ruházatra vagy munka után járó jövedelemre. Szükségük van valamire, amiért élnek: önbecsülésre, társadalmi elismerésre, valamilyen célra és eszmére, ami értelmet ad erőfeszítéseiknek. E nélkül nem érzik jól magukat, nem találják helyüket, értelmetlennek találják a fennmaradásért folyó küzdelmet.

Bár a lelki szükséglet sokkal mélyebben gyökerezik bennünk, mint ahogyan azt gondolnánk, az emberi szellem és tudat fejlesztése, magasabb szintre emelése makacsul ellenáll minden erőfeszítésnek. A szellem és tudat fejlesztése csakugyan életbevágó feladat volna, de sajnos, nincsenek hozzá megfelelő eszközök. Így az azt sem tudjuk, hogy mi is az, amit befolyásolni és irányítani szeretnénk.

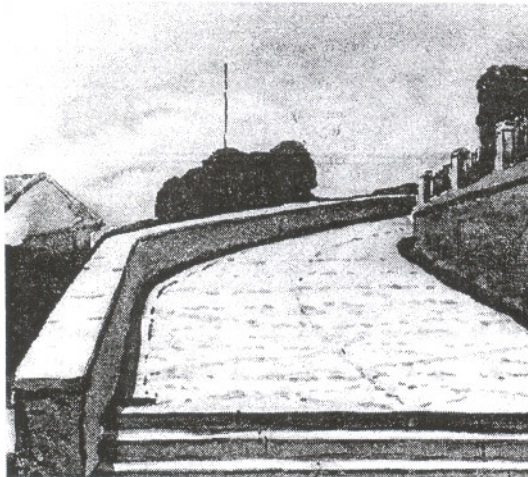
Még kevésbé vagyunk képesek rá-

bírni azt a valamit mások iránti elkötelezettségre és felelősségre. Azt remélni pedig, hogy az emberek majd maguktól felismerik és átértékelik az emberiség egymásrautaltságát, önként elfogadják és betartják az ebből származó etikát, úgy tűnik, hogy az álmok birodalmába tartozik.

Sokan azt tartják, hogy az önzés és az anyagiasság a legfőbb akadálya az emberi szellem és tudat fejlődésének. A társadalmi-gazdasági fejlődés hajtóereje viszont éppen ebben rejlik. Az önzésben, az anyagi javak megteremtéséért folyó küzdelemben, abban a kíméletlen versenyben, amely a maga szélsőséges formájában a társadalmi és politikai elnyomásban, hadviselésben, korrupcióban, bűnözésben ölt testet. A probléma gyökere valahol az ember társadalmi beágyazottságában rejlik.

AZ „ÚJ EMBER” MODELLJE

Az ember alakíthatóságának gondolata a XX. századi pszichológiának ahhoz a felfogásához kötődik, amely az embert mint viselkedő lényt fogalmazza meg. E felfogás szerint az ember legalapvetőbb tulajdonsága a környezetéhez való viszonyulása és cselekvő alkalmazko-

Bogomil Karlavaris: A templom felé vezető út, 1989

dása, ami társadalmilag befolyásolható, kondicionálható. A viselkedés-élettan képviselőinek a hite szerint az ember eme pszichológiai sajátosságainál fogva tanulékony, tökéletesen alakítható és hajlítható. Olyan, mint a gép, csak valamelyest bonyolultabb annál. Nem véletlen, hogy ez a viselkedés-élettan felfogás elsősorban az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban vált uralkodóvá, nem függetlenül azoktól a társadalmi programoktól, amelyek nem kevesebbet, mint a világ megváltoztatását (és uralmát) tűzték ki célul.

Az ember megváltoztatását célul tűző programok azonban rendre kudarcot vallottak. Nem azért, mert homok került a fogaskerek közé, hanem mert az embereket nem lehetett megszabadítani saját személyes nyomorúságuktól: önző magatartásuktól, alantas vágyaiktól, furcsa szokásaiktól, téveszméiktől és rossz cselekedeteiktől.

A pszichozsokor gondolkodás – a viselkedés-élettannal csaknem egyidejűleg – egy másik értelmezési modellt kínál. Arra figyelmeztette a lélek mérnökeit, hogy az ember belső készletései és vágyrendszeri áthúznak minden számítást, amely arra irányul, hogy tanulás vagy programozás révén az ember megváltoztatható lenne, hiszen vágyai és törekvései alapvetően nem a külső társadalmi programokhoz kötődnek, hanem rejtett biológiai szükségleteiből bontakoznak ki. És hiába a szép szó és tiltás, a vágyak elfojtása belső feszültséghez vezet, ami különféle viselkedési zavarokban, lelki megbetegedésekben ölt formát. Ezek a tünetek – mondja Freud – az emberi vágyak és szabadság felől nézve fájdalmas segélykiáltások, amelyek nem egy új világ kezdetének a jelei, hanem egy elnyomó világ sajnálatos következményei.

(Folytatása a 8. oldalon)

BURÁNY BÉLA

Modern Hunyadi

Jóska barátomnak

*Támad a török!
Bécsben nagyobb a prófunt!
Iszkoljunk mi is!*

Töprengések az emberi lélekről

(Folytatás a 7. oldalról)

A XX. századi lélektan üzenete a társadalomszervezés felé végül abban összegezhető, hogy csökkenteni kell a korlátokat, a tiltásokat és liberálisabb nevelési elveket kell alkalmazni. Minél kevesebb akadállyal kell szembenéznünk, annál kevesebb kudarc ér bennünket, ennek megfelelően csökkenni fog a másokkal szembeni agresszív feszültség bennünk, illetve az elfojtásokból eredő sokféle betegség.

A LÉLEK SZÁMŰZÉSE

Kitűnt azonban, hogy nem járható út ez sem. Széles társadalmi méretekben alkalmazva ezt az elvet, a dolog pontosan a visszajára sül el. A tiltások gyengülésével és a vágyak szabadjára engedésével olyan gonosz szellemet szabadítottunk ki a palackból, ami keservesebbé teheti az emberek hétköznapi életét, mint maguk az elnyomó rendszerek. Nem csak félt, hanem bizonyosság, hogy kirtják, lemezárólják egymást az emberek.

Az az igény, hogy magyarázatot találjunk az ember mibenlétére (nem csak fizikai, hanem lelki, szellemi mibenlétére) egyidős az emberiséggel. Itt topognak a harmadik évezred küszöbén, anélkül, hogy sikerült volna megfejtenünk ezt a rejtélyt. A biológiai megismerés terén kétségkívül nagyot léptünk előre, ami azonban a lelkieket illeti, nem nagyon jutottunk egyről a kettőre. A XIX. század racionalizmusa minden metafizikai magyarázatot a babonák és dajkamesék körébe utalt – a tudomány megszűnt a lélekkel (és egyáltalában az élet nagy kérdéseivel) foglalkozni.

Amilyen messzire távolodott a tudomány a lélek fogalmától, olyan makacsul tartja magát ez a hit az emberek képzeletében. A köznapi észjárás szerint mi sem nyilvánvalóbb annál, hogy lélekkel rendelkezünk. Ez a lényünk. Ez az, ami az állandóságot és a folyamatossgot jelenti bennünk, mindaddig, amíg csak élünk. A halhatatlan lélek belénk plántált része teszi számunkra megélhetővé testi létünket, de őlt különböző formát bennünk, hogy aztán földi pályafutásunk után szellemi lényünként visszatérjen az öröklet birodalmába.

A tudomány hallani sem akar minderről. A pszichológia, ha nagyon muszáj, lélek helyett pszichikumról, szubjektumról, énről, személyiségről beszél, anélkül, hogy pontosabban körül tudná határolni ezek mibenlétét. Nem teljesen világos, hogy ezek a fogalmak mit jelentenek, de ahogyan azt Pléh Csaba 'fejtegeti az Interneten az **Ezredvégi beszélgetés**-ben (<http://www.c3.hu/~bocs/élet-harm/ezred/ezred13.htm>) ezek is, mint minden, amit nagyon sokszor elismertünk, előbb-utóbb valóságosnak tűnnek.

AZ ELME, MINT KORSZERŰ SZÖVEGSZERKESZTŐ GÉP

Ezek a konstruált fogalmak egy ideig betöltötték azt az űrt, amit a lélek fogalmának a száműzése teremtett, napjainkra azonban a modern természettudományok, elsősorban a neurobiológia meggyőzőn látszanak a pszichológusokat arról, hogy az emberi én és a személyiség voltaképpen használhatatlan fogalmak, amelyeknek nem sok valóságalapjuk van.

A modern neurobiológia szerint nemcsak arról van szó, hogy az ember halhatatlan lélekkel nem rendelkezik, de voltaképpen személyisége sincs. A magasabb idegrendszer működésének köszönhetően a bonyolult önfeloldódás következtében az ember rájön arra, hogy létezik, él, elkezd magáról gondolkodni, teóriákat gyártani, amelyek révén valamiféle megfelelést próbál találni önmaga és a világ között. Megpróbál rendet teremteni a mindennapok kaotikus eseményei között, olyképpen, hogy történeteket próbál belőlük szőni. S miközben megfogalmazza életének történeteit, megkonstruálja önmagát is. Egy múlt pillanat erejéig, hogy aztán újraértelmezzon mindent. És ez így zajlik szüntelenül. Vagyis az emberben nincs semmi, ami állandó lenne, még kevésbé örökkévaló. Földi pályafutása során mindenki az-

zal foglalatossodik, hogy megpróbálja eligazodni az élmények, események, információk kuszaságában, azaz rendet próbál csinálni magában és magáról.

Pléh Csaba hasonlatával élve önmagunk állandó megkonstruálásának ezt a folyamatát valahogy úgy kell elképzelnünk, mint a modern szövegszerkesztést. A szövegszerkesztő számítógépünkön állandóan különböző változatokat készítenk önmagunkról és életünkéről, amelyeket szüntelenül alakítgatunk, javítgatunk, anélkül, hogy a végső változattal valaha is elkészülnénk. Ahogy a szövegszerkesztő gépben, agyunkban is többféle szövegváltozat van, amelyekről magunk sem tudjuk eldönteni, hogy melyik az igazi. A komputeren általában a legutolsó szöveget tekintjük a legjobban kidolgozottnak, hitelesnek, érvényesnek, életünk belső értelmezésével azonban másként áll a helyzet. Állandó bizonytalanság van bennünk. Ahogyan szövődik életünk, bonyolódnak kapcsolataink, változik helyzetünk, egészségünk, erőnlétünk, vagy akárcsak a kedélyünk, a meglévő szövegváltozatokban folyamatosan javításokat kell eszközölnünk, vagy újabbnál újabb változatokat kell készítenünk.

Ami tehát személyiségünket, énünket illeti, az nem egyéb, mint szüntelen egyensúlyozási kísérlet. Folyamatos mese, amellyel vágyaink világát és a külső elvárásokat megpróbáljuk elfogadható értelmezési keretbe ágyazni. A belső emberi világ rendezésére vonatkozó többszörös szövegváltozat metaforáját ma már több szakember használja, hangsúlyozva, hogy ezek a szövegváltozatok mindig a pillanatnyi helyzetnek megfelelő értelmezések, amelyeket az élet szüntelenül elpusztít. Sőt, ahogyan Ernst Mach filozófus fogalmaz, az ember énjé tulajdonképpen nem más, mint az egyedi élmények összevissza hányt sokasága, amit többnyire nem sikerül elfogadható értelmezési keretbe ágyazni. Olyan, mint egy szakmázal, következésképp szinte semmi alapja sincs annak az állításnak, hogy van egy személyiségünk, amely értelmes rendet visz ebbe a halmazba.

MÁS ELKÉPZELÉSEK

Vannak persze más fejlemények is a tudományban. A modern természettudomány néhány jeles képviselője ma már nemcsak a társadalom és az ember kapcsán, hanem az anyagot szervező struktúrák és energiák vonatkozásában a mindent átfogó szellemről, intelligens léletről beszélnek. Kétségbe vonják, hogy az anyagi tárgyak lennének a valóság abszolút hordozói, s hogy ennek a világnak több realitása lenne, mint pszichikumnak. A lélek fogalmának a tudományba és filozófiába való visszatérése azonban egy másik eszmefuttatás tárgykörébe kívánczik.

Befejezésüképpen csak még egy megjegyzést. A XX. század utolsó éveiben járva egy percig se higgyük, hogy a társadalom kihívásainál könnyebben boldogulni az ember belső világával. Hogy a társadalmi, gazdasági, kulturális fejlődés feltételezett új szakaszának egy jó programmal képesek leszünk alárendelni az emberek lelki világát. Az emberi elme működése semmivel sem kevésbé bonyolult, mint a társadalmi valóság. Sőt talán még bonyolultabb annál, ami minden bizonnyal még sokféle meglepetést tartogat számunkra. Ezért jómagam a Budapesti iskola által fentebb megismert szép új világ helyett sokkal inkább hiszem azt, hogy a harmadik évezred küszöbén a bizonytalanságok korába lépünk át. Olyan korba, amelyben újra kell gondolnunk nemcsak a társadalmi változások lehetőségeit, hanem a világmindenség komplex struktúráit is összhangban azzal, amit a mindennapi szóhasználatban egyszerűen csak léleknek szoktunk nevezni, s amiről azt hittük, hogy a tudományos gondolkodást örökre mentesítettük tőle.

Dr. HÓDI Sándor